

IVAN ZORIČIĆ, Pula

VRIJEDNO AKCENTOLOŠKO DJELO

(Stjepan Vukušić: Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja - stiničkog i Daničićeva. Prilog za uporabnu normu hrvatskoga književnog jezika, Gradski muzej Senj, Senjsko muzejsko društvo, Senj, 1982)

Potkraj godine 1982. u Senju se pojavila nova knjiga Stjepana Vukušića koja je prvotno tiskana u cijelosti u najnovijem, desetom svesku Senjskog zbornika, a potom i kao poseban otisak iz te edicije. Stjepan Vukušić, prozaist i pjesnik, autor više zbirki proze i pjesama, znanstvenoj je lingvističkoj javnosti poznat kao jezikoslovac koji je u raznim publikacijama objavio brojne studije, rasprave i članke pretežito s akcentološkoga područja. Ovom knjigom predstavljen je njegov višegodišnji jezikoslovni rad u potpunijem ozračju.

U knjizi je nekoliko cjelina nejednakih opsegom. Nakon kratkog uvoda u kojemu autor razlaže svoj odnos spram kodificirane i uporabne naglasne norme hrvatskoga književnog jezika (str. 283-285) dolazi najopsežniji dio pod nazivom "Naglasni opis stiničkog govora" (str. 286-341). Potom slijede "Usporedbe stiničkog naglašavanja s Daničićevim naglašavanjem" (str. 342-351), pa dio koji je autor naslovio "Zapadno novoštokavsko naglašavanje ikavaca u odabranim izvorima" (str. 352-355) i na posljetku zaključna razmatranja (str. 356-358). Tu su dakako i dodaci: bilješke, popis literature, popis kratica i znakova, sažetak na njemačkom jeziku, bibliografska opaska i karta stiničkog govora i njemu susjednih govora, starigrčkog i prižanjskog. Šteta je jedino što ne nalazimo još i koje kazalo, pred-

metno primjerice, jer bi se s njim čitatelj namjernik sigurno lakše i brže snalazio u djelu, pogotovu u prilici kada traga za kakvim naglasnim podatkom.

Knjiga poput ove Vukušićeve u kojoj se uspoređuju dva novoštokavska naglašavanja u obzoru potreba normativne akcentologije već i samim predmetom svojim izaziva pozornost. Posljedica je to jednim dijelom stanja u našoj akcentologiji i ortoepiji. Između svih jezičnih disciplina te su dvije u nas najmanje istraživane, izuzme li se donekle semantičko područje. Njima se (akcentologijom i ortoepijom) još i danas bavi nevelik broj stručnjaka, stranih (što je do neke mjere shvatljivo jer se teško može očekivati od stranih lingvista da će temeljitije studirati osobitosti našega pravogovora i naglasnog sustava) i domaćih (čemu je teško naći valjana obrazloženja). Stoga su temeljitije rasprave s akcentološkoga područja, pogotovu one koje šire obzorja i donose nove spoznaje i malobrojne i odveć rijetke. A na drugoj strani živa komunikacijska stvarnost skoro danomice sve jače kazuje koliko nam manjkaju upravo takvi radovi.

I Stjepan Vukušić u ovom svom djelu polazi od žive jezične stvarnosti, od današnjeg stanja u hrvatskom književnom jeziku u kojem supostoje dvije naglasne norme. Jedna je kodificirana (zapisana, klasična, Karadžić-Daničićeva), a druga je uporabna (uzusna) norma. Prvu je sustavno opisao D. Daničić na temelju naglasaka iz Karadžićeva Srpskog rječnika iz 1852, pa se često zove Daničićevim naglašavanjem, kako je imenuje i S. Vukušić u svojoj knjizi. Od tada, a tome je više od poldrug stoljeća, u zapisanoj se naglasnoj normi malo što izmijenilo. Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće Karadžić-Daničićevu akcentuaciju unijeli su hrvatski vukovci (T. Maretić, I. Broz, F. Iveković) u svoje priručnike. Sva kasnija lingvistička i priručnička literatura preuzima bez izmjena naglaske zapisane norme, sve do Pravopisa iz 1960. koji u rječniku bilježi uz sustavne i tzv. analogijske naglaske. Tako je zapisana jezična teorija predugo ostala gluhom za govornu praksu, pa su sve očitijima bivale suprotnosti između dviju norma. Stoga S. Vukušić kaže: "Naša su

se stoljetna normativnoakcentološka gledišta oslanjala na dva uvjerenja: prvo, da su Daničićovo naglašavanje i novoštokavsko naglašavanje isto ili gotovo isto i, drugo, da jezična zajednica kodificirane naglaske uči iz knjiga. I jedno se i drugo pokazalo kao fikcija" (str. 356).

Pošto je tako odredio svoj odnos spram kodificirane naglasne norme, S.Vukušić se zaputio "na izvore uporabne norme hrvatskoga književnog jezika". "Ta norma", tvrdi on, "nije mogla nastati ni iz čega. Budući da je i ona novoštokavska kao i kodificirana norma, bilo je najprirodnije potražiti joj jezgru u onim novoštokavskim govorima u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj i njima susjednim govorima što pripadaju istom dijalektu, i to upravo onom koji je naglasna kodifikacija kao ikavski i neistočnohercegovački mimoišla" (str. 284). Svi ti govori pripadaju većoj jezičnoj cjelini koja se u našem jezikoslovlju obično zove zapadni (mlađi ikavski) dijalekt. Kako je taj dijalekt do danas slabo opisan, autor bira jedan njegov idiom: stinički govor i temeljito opisuje njegov naglasni sustav. "Stinički je govor", pojašnjava S.Vukušić, "jedan od podgorskih govora, tj. jedan od govora Podgorja, a ti su govori onaj dio zapadne ikavske novoštokavštine koji zauzima prostor primorske padine Velebita od Senja i Senjske Drage na sjeverozapadu do Novigradskog mora na jugoistoku" (str. 286).

Sve svoje prosudbe u ovoj knjizi S.Vukušić temelji na postavci da se jezični fenomeni mogu valjano i iscrpno sagledati jedino s pomoću zakonitosti koje vladaju u samome jeziku, na postavci, dakle, koja je u biti svekolike moderne lingvistike, napose one strukturalističke provenijencije. Istina je da takav sud autor nigdje nije izrijeком iskazao, ali ga je svejedno dosta lako iščitati iz triju ključnih pitanja kojima se Vukušić potanje bavi u ovoj knjizi: prvo, iz načina kako utvrđuje što je stiničko naglašavanje kao posebna naglasna stvarnost (i šire: što je bit individualnosti zapadnoga novoštokavskog naglašavanja ikavaca), drugo, iz pristupa naglasnoj tipologiji, i, treće, iz gledanja na plodnost naglasnog sustava. I odmah recimo: na svakome od tih triju područja S.Vukušić razmiče gra-

nice naših doskorašnjih spoznaja, pa ćemo se ukratko osvrnuti na svako od njih.

To što uposebljuje stiničko naglašavanje *i*, na višoj razini apstrakcije, naglašavanje u zapadnom dijalektu, traži i nalazi S. Vukušić jedino u samoj zapadnoj novoštokavštini kao jezičnom ustrojstvu *i* u njenim razvojnim tendencijama. Fonetške i morfološke značajke stiničkoga govora i zapadnoga dijalekta poput ikavizma, odsutnosti fonema *h*, gubljenja dočetnog *-i* u infinitivu, alternacije *-l/-a* na kraju riječi, prijelaza *-nu-* u *-ni-* i dr. bitno određuju jezično ustrojstvo tih idioma, pa, prema tome, i njihovo naglašavanje. Upravo od njih, od fonetskih i morfoloških razlika što izviru iz različitih dijalekatskih ustrojstava polazi S. Vukušić u tumačenju uistinu brojnih razlika dvaju novoštokavskih naglasnih sustava: stiničkoga i Daničićeva. Najpotpunije se one očituju u glagola. Evo ovdje tek po primjer - dva. Pokrata infinitiva u stiničkom govoru dovela je do razlika u naglašavanju kakve su ove: těć, pòteć (stiničko naglašavanje, dalje: SN), naspram těci, potěci (Daničićevo naglašavanje, dalje: DN), zatim trěst, pòtrest (SN) prema trěsti, potrěsti (DN). Otuda naglasne razlike i u glagolskom pridjevu radnom. SN: těkā, těkla, těklo prema DN: těkao, těkla, těklo. I dalje: u SN je pòtekā, pòtekla, pòteklo, a u DN - pòtekao, potěkla, potěklo; u SN je trěsā, trěsla, trěslo; pòtrěsā, pòtrěsla, pòtrěslo, a u DN: trěsao, trěsla, trěslo; pòtrěsao, potrěsla, potrěslo. Ikavski izgovor, prijelaz *-nu-* u *-ni-* i odsutnost fonema *h* učinili su da se u stiničkom govoru potpuno oblično i naglasno izjednače sva lica jednine aorista: dòživī (za sva tri lica jednine u SN), a u DN: doživjeh (1. l. jd.) i doživje (2. i 3. l. jd.); zāželī (SN), a zaželjeh, zaželje (DN).

Razlike između dvaju naglasnih sustava koje proizlaze iz različitosti njihovih jezičnih ustrojstava brojne su i u prezentu. Najočitiije je to u glagola treće i četvrte vrste po standardnoj podjeli. Ni stinički govor ni zapadni dijalekt nema (zbog ikavizma) parova glagola koji bi se razlikovali smjerom svoje radnje, pa isti oblik pokriva dva značenja. Tako pri-

mjerice glagol pocrvenit znači 'postati crven' i 'nešto obojiti crveno'. Stoga u ikavskim idiomima glagoli: poletit, zadržat, pozelenit, poživit, polomit pripadaju istoj (četvrtoj) vrsti. Kada se usporede naglasci infinitiva i prezenta tih prefigiranih glagola, zapažaju se sustavne razlike između dvaju naglašavanja. U stiničkom naglašavanju svi oni imaju u prezentu spori naglasak na prvom slogu, a u Daničićevu naglašavanju u prezentu je isti naglasak kao i u infinitivu, dakako, ako ne znače radnju usmjerenu prema objektu i nisu na -iti; u SN je poživit, poživīn; zaželit, zaželīn; zatrúbit, zatrúbīn, a u DN: poživjeti, poživīm; zaželjeti, zaželīm; zatrúbiti, zatrúbīm.

Pitanje naglasne tipologije, rečeno je već, drugo je područje na kojem S. Vukušić daje nova rješenja, mada mu je ono, po vlastitom priznanju, bilo podređeno glavnoj zadaći. O tome elementu naglasnog sustava (o tipologiji) zasigurno se do sada u nas najviše raspravljalo i iz znanstvenih i iz pedagoških razloga. Započeo je još Đ. Daničić, nastavili su brojni drugi između kojih su znatnija poboljšanja predložili S. Babić i B. Finka. Ta je dugotrajna rasprava otkrila nekoliko korisnih spoznaja, između kojih je sigurno najvažnija ona da sam akcent mora biti osnovnim mjerilom podjele na naglasne tipove i podtipove. Upravo od nje polazi i S. Vukušić. On piše: "U ovom radu polazimo od prozodijskih razlikovnih obilježja (PRO) i uzimljemo kao glavno tipološko mjerilo za razvrstavanje svih vrsta riječi u naglasne tipove razdiobu PRO i njihove preinake (alternacije) u paradigmama" (str. 295). Po tom se mjerilu sve riječi razvrstavaju u jedan od dva osnovna naglasna tipa: nepromjenljivi tip (u koji idu sve nepromjenljive riječi i od promjenljivih sve one koje su bez preinaka u paradigmama) i promjenljivi tip (kojem pripadaju sve promjenljive riječi koje imaju bilo kakve preinake naglasaka). Preinake koje su uvjetovane morfološki ili fonetski, dakle su pretkazive, autor zove "prozodijskim sastojcima koji ne određuju tip" i navodi ih zasebno prije obradbe određene vrste riječi. Dalja je dioba osnovnih naglasnih tipova uistinu logična i jednostavna. Nepromjenljivi se tip najprije dijeli u dva podtipa: podtip s uzlaz-

nom intonacijom (národ, bàtić) i podtip s odsutnošću uzlazne intonacije (jârbol, jâblan), pa se prvi podtip dijeli u dvije skupine jedinica: skup u kojem su jedinice s dužinom naglašenog sloga (národ, nágodba) i skup jedinica u kojima je ta dužina odsutna (sèlo). Na kraju su diobenog lanca same jedinice prema mjestu naglasaka na određenom slogu: dókaz, Bunárčan, dobrovóljac. I drugi je tip dvodioban jer se grana na podtip s preinakama u istom slogu (endosilabične preinake) i podtip s preinakama u različitim slogovima (intersilabičan). U istom slogu alterniraju ton (ròb, ròba), trajanje (blízne, blíznetà) ili oba (stòlac, stòci), a u različitim slogovima mijenja se mjesto (život, živòta), mjesto i ton (jèzero, NAV mn. jezèra), mjesto i trajanje (kòvāč, kovāča) ili pak i mjesto i ton i trajanje (vríme, vrímèna, vrimèna).

Kako se takva tipologija primjenjuje, pokazao je S. Vukušić na primjeru opisa naglasaka svih vrsta riječi u stiničkom govoru. I još nešto: lako je opaziti da je u naglasnu tipologiju što je nudi Vukušić ugrađeno u velikoj mjeri načelo dvodiobe, načelo tako milo strukturalističkom jezikoslovlju, posebice njegovu binarističkom ogranku.

Usporedba dvaju novoštokavskih naglasnih sustava otkriva i različitu rasprostranjenost istih naglasnih mogućnosti u jednom i u drugom. Time se otvara problem plodnosti naglasnog sustava. Od više mogućih pristupa toj jezičnoj pojavi S. Vukušić bira onaj koji otkriva vidik razvoja, tj. omogućuje "otkrivanje novih tendencija u naglasnom sustavu: ekspanziju jednih naglasnih ponašanja, uzmicanje ili 'ugroženost' drugih" (str. 315). Takav je vidik podloga objašnjenju druge velike skupine razlika između stiničkog i Daničićeva naglašavanja. "Među tim su razlikama na prvom mjestu one što proizlaze iz nesklonosti stiničkog naglašavanja prema alternacijama, napose intersilabičnim" (str. 345). Jedne su od tih razlika odsutne i u komunikacijskom i u stilističkom ustrojstvu. Tu pojavu autor opaža u imenica, pridjeva neodređenog lika i u zamjenica. Evo za svaku od tih vrsta riječi po nekoliko primjera među kojima je uvijek na prvom mjestu naglasni lik stiničkoga govora. U G mn. je

ovaj odnos: krajēvā, krajēvā; nōkātā, nokātā; gōvōrā, govōrā; prijatēljā, prijatēljā; dīnārā, dinārā. U L jd. je ovako: gōvo-ru, govōru; ōbičāju, običāju; dōgovoru, dogovōru itd. U neodređenom pridjevskom liku razlikuju se vāljan, vāljana, vāljanō od vāljan, valjana, valjanō; pōdmūkā, pōdmūkla, pōdmūklo od pōdmūkao, podmūkla, podmūklo. U SN lične zamjenice imaju samo preinaku trajanja: jā, mēne; tī, tēbe, a u DN mijenjaju se trajanje i ton: jā, mēne i tī, tēbe.

Brojni su primjeri u kojima se alternacije napuštaju u komunikacijskom ustrojstvu, ali ostaju u stilističkom, mahom u starijih osoba: u pāmēti i u pamēti prema u pamēti, zatim plēten, plētēna i pletēna prema plēten, pletēna i sl. Alternacije se u SN izbjegavaju i tamo gdje bi se mogle razviti (SN: jōrgōvān, DN: jorgōvān).

S. Vukušić ne ostaje, međutim, samo na podacima što ih je dobio u radu s informantima već se okreće i prema odabranim lingvističkim izvorima. A njih je nažalost malo, i malo bogatih naglasnim podacima. Nešto podataka što se može naći po njima potvrđuje zaključke dobivene u radu s informantima. Stoga S. Vukušić na kraju svojih usporedbi izvodi ovakav temeljni zaključak: "Poslije svega što smo kazali, ne može se održati uvriježena misao da se unutar novoštokavskog naglašavanja radi samo o različitom rasporedu riječi u jednake naglasne tipove, dakle o razlikama u korpusu u okviru iste tipologije i istoga naglasnoga sustava. Naprotiv, radi se o različitoj raspodjeli prozodijskih razlikovnih obilježja koja dovodi do različitih tipova, različitih tipologija i različitih naglasnih sustava" (str. 351). To znači da su stiničko naglašavanje i Daničićevo naglašavanje dva različita naglasna sustava. Istodobno to znači da smo stigli do odredišta s kojeg pucaju jasniji vidici duboko niz (normativno) akcentološko polje. Na taj se način odnos između zapisane i uporabne naglasne norme pokazuje u drugačijem ozračju. S. Vukušić kaže: "Ono što je samo Daničićevo naglašavanje, postalo je kodificiranom normom jednako kao i ono što je u dijelu zajedničkog novoštokavskog preklapanja, ali je u hrvatskoj normi taj dio koji je samo Daničićevo nagla-

šavanje, bio oduvijek uglavnom mrtva norma, a mjesto toga živjelo je u hrvatskoj uporabnoj normi samo ono što je tipično za zapadno novoštokavsko naglašavanje ikavaca, što ga upravo i konstituira" (str. 356).

Idući tako za razlikama između kodificirane i uporabne naglasne norme, autor je dospio u sam centar naše normativno-naglasne problematike. I kako se naši jezikoslovci skoro bez iznimno slažu da valja srediti stanje u naglasnoj normativistici, ali nema suglasja oko toga što bi i kako bi valjalo mijenjati, Vukušićevi će pogledi posve sigurno naći među stručnjacima brojne zagovornike, ali i oponente. Ali to su ionako pitanja koja nadmašuju okvir jedne knjige i snage pojedinca. Jedno je ipak izvan svake sumnje: naša je jezikoslovna znanost dobila potpun naglasni opis stiničkoga govora. To je ujedno prvi zapadnonovoštokavski idiom koji je cjelovito opisan u obzoru potreba normativne akcentologije hrvatskoga književnog jezika. Na dugu putu koji se zove temeljito naglasno istraživanje zapadnoga dijalekta savladana je evo prva i ne baš mala dionica.